Vukelulu 9 ni Seviteba, 2026 | 8 Drauniveva | Issue 8 Vol 17 | www.fiji.gov.fj

Voda VITI

Me vakalailaitaki na curu e loma 3

Rai Lesu ni vakananumi nai ka 70 ni Adi Senitoa 6

Vukei ni oti e 20 na yabaki 7

CAVU I KALAWA NA MATANITU ENA YAVU NI VAKAVULEWA

Na iLiuliu ni kena railesuvi na Yavu ni Vakavulewa, Sevuloni R Valenitabua, Marama na Radini Peresitedi Emily Lalabalavu , Na Turaga Peresitedi ni noda vanua Ratu Naiqama Lalabalavu kei na Turaga Paraiminisita Sitiveni Rabuka ena kena laki soli na ripote ni Yavu ni Vakavulewa ni oti e 5 na vula 2 na macawa na kena vakayacori voli mai na kena veitalanoa. **Taba: Katarina Naqarase**

Sa yacova e dua na ikalawa bibi na kena railesuvi na Yavu ni Vakavulewa ni Matanitu o Viti, ena sa soli vakamatanitu na Ripote ni Constitution Review Commission (CRC) kei na kena vakatutu, vua na Turaga Peresitedi ni noda matanitu, na Turaga Bale na Tui Cakau, Ratu Naiqama Lalabalavu.

A solia na ripote vua na Turaga Peresitedi na iLiuliu ni CRC, o Sevuloni Ratumaiyale Valenitabua , ni oti e voleka ni ono na vula na nodra veitalanoa kei ira na lewenivanua ena veiyasai Viti, nodra rogoca na nodra vakasama kei na nodra dikeva na veika era vakatututaka.

Ni oti na kena ciqomi, sa qai solia tale na Turaga na Peresitedi na ripote vua na Turaga na Paraiminisita, Hon. Sitiveni Rabuka, me sa toso kina na cakacaka oqo ki na kena ikalawa ka tarava.

Ena nona ciqoma na ripote, e kaya na Turaga na Peresitedi, "Na siga nikua e ivakatakilakila ni dua na ikalawa bibi ena ilakolako vaka Yavu ni Vakavulewa kei na Bula galala ni Veiliutaki nei Viti." E kaya ni gauna talega oqo me da railesuva kina na noda itukutuku vaka Yavu ni Vakavulewa, na veika era sa tukuna na lewenivanua ena gauna ni railesu, kei na mataqali Yavu ni Vakavulewa ni Matanitu eda vinakata me da biuta tu vei ira na luveda kei na kawa era muri mai.

E vakabibitaka na Turaga na Peresitedi ni kena railesuvi na Yavu ni Vakavulewa ni Matanitu e sega ni kena ibalebale me biu tani kece na veika e tiko ena Yavu ni Vakavulewa ni 2013. Ia, me maroroi na veika e se qarava vinaka tiko na matanitu kei na lewenivanua, me vakaukauwataki na veika e rawa ni vakavinakataki, ka railesuvi na veika sa laurai ni sega ni sotava vinaka na gagadre ni bula galala ni veiliutaki.

E vakamatatataka talega na Turaga Peresitedi ni Yavu ni Vakavulewa ni Matanitu e nodra na lewenivanua. E kaya, "E nodra na lewenivanua. Ni nodra na lewenivanua, e dodonu me tiko na nodra itavi bibi ena kena vakasamataki na kena veisiga ni mataka." E kerea me vakayacori na veitalanoa ena ikalawa e tarava ena yalomatua, veidokai kei na veivosoti, ka me kua ni vakavuna na tiko veisei ena noda vanua.

E vakamacalataka o Valenitabua na iLiuliu ni CRC, ni kena soli na ripote me "dua na gauna bibi" ena kena tara cake tiko na matanitu o Viti. Ena gauna ni nodra veitalanoa kei na lewenivanua, a sikova na CRC e 105 na vanua, ciqoma e 1,220 na vakatutu ena veitalanoa, ena sala vakalivaliva kei na initaneti, ka ra lewe 3,873 na tamata era a tiko ena veitalanoa vakamata-ni-mata ena veiyasai Viti.

E kaya o Valenitabua ni veivakatutu kece era ciqomi era vakayagataki me ivakadinadina ka dusimaka na nodra veivosakitaka na Komisina na Ripote kei na iTuvatuva ni Yavu Vou. Ena nona vakamacalataka na iTuvatuva ni Yavu, e kaya ni "rai ki liu ka vakadinadinataka na duidui ni kawa tamata era bula vata e Viti," ka kena inaki talega me vakavinakataka na veiqaravi ni Matanitu ka vakauqeta na bula veiyaloni kei na bula vakacegu ena kedra maliwa na veimataqali kawa tamata e Viti.

E vakamatatataka na Turaga na Peresitedi ni nona ciqoma na ripote e sega ni kena ibalebale ni sa vakadonuya kece na vakatutu e tiko kina. Na ripote ena qai muria na sala e dodonu me muria na Yavu ni Vakavulewa ni Matanitu, na Matanitu, na Palimedi kei na ivakarau ni bula galala ni veiliutaki.

Ni sa toso o Viti ki na ikalawa e tarava, e kerea na Turaga na Peresitedi me qaravi na cakacaka oqo ena vakasama e tadola, na veidokai ena duidui ni vakasama, na rokovi ni lawa, kei na noda dei vata ena vakacegu kei na duavata ni vanua. E vakabibitaka kina na Turaga na Peresitedi: "Na Yavu ni Vakavulewa ni Matanitu e dodonu me nodra na lewenivanua e Viti."

@ V.Tikotani

Maroroya na benu mo kua ni totogi

Oira na gonevuli yabaki 15 ni Royale Rising Stars Netball Fiji ena kena vakayacori na tomi benu ka dua na dua na tikina e sa raica na matanitu me sa na soli nai totogi oira na sega ni marorroya vinaka na nodra benu. **Taba : MECC**

Na kena maroroi me savasava tiko na noda vanua e sega ni dodonu me qai vakavuna na rerevaki ni kena saumi e dua na itotogi ilavo. E tekivu ga ena veika lalai eda cakava e veisiga na vanua eda biuta kina na noda benu, na noda qarava na veivanua raraba, kei na mataqali vanua eda vinakata me ra bula kina na luveda ena veisiga ni mataka.

Mai na 1 ni Seviteba 2026, na itotogi ilavo ni biu benu vakaveitalia ena tubu mai na $40 ki na $200, ni sa vakaukauwataka na Matanitu na kena muri ka vakayagataki na lawa ni benu. Ia, a tukuna e na Boselawa na Minisita ni Tukutuku, Veika Bula kei na Draki Veisau, Hon. Lynda Tabuya, ni inaki levu e sega ni kena kumuni e levu na ilavo mai vei ira na lewenivanua, ia me vakauqeti keda kece meda cakava na ka e dodonu, oya na biu ni benu ena kena vanua.

A kaya o Hon. Tabuya ni kevaka eda biuta vakaveitalia na benu, eda na sauma na kena itotogi ilavo. Ia e vinaka cake vua na Matanitu me kua sara ni dua na ilavo e kumuni mai na itotogi, baleta ni kena ibalebale oya ni ra sa cakava tiko na lewenivanua na ka e dodonu ka ra sa maroroya tiko na savasava ni noda vanua.

Na lawa oqo e vakadreti keda tale ga ni noda itavi kece na lewenivanua, veimatavuvale, bisinisi kei na veitikotiko meda maroroya na noda vanua. E rawa ni lailai na kena biu e dua na tavaya palasitika mai na motoka, dua na i olo ni kakana ena yasa ni sala, se benu ena ikeli, ia ni sa dau vakayacori vakawasoma, e rawa ni vakaduka na noda veitikotiko, sala ni wai kei na veika bula tu wavoliti keda.

E sega ni rawa ni savasava o Viti ena lawa kei na itotogi ilavo walega. E gadrevi meda vakaitavi kece — meda biuta na benu ena vanua dodonu, kauta lesu na noda benu kevaka e sega na vanua ni biu benu, ka uqeti ira tale ga na vo ni lewenivanua mera cakava talega vaka kina. Na inaki e sega walega ni levea na itotogi ilavo ni $200, ia meda vakamatautaki keda ni sa tabu na benu vakaveitalia. Na savasava ni noda Viti e noda itavi taucoko na lewenivanua.

@ V.Tikotani

VAKADONUI NA TUBU NI ISAU NI BENUBENU E NABORO

Sa vakadonuya na Bose Yaco ni Matanitu na kena vakavoui na veidinadinati kei na Yavusa Bativudi e Naboro, ka na tubu kina na isau e lavaki vei ira na 78 na sede ki na 85 na sede dua na tani benu e vakau ki na benubenu e Naboro.

Na veidinadinati oqo a tekivu mai na 2014, ka sa dau vakayagataki na ilavo e rawati kina me tokona na vuli, tara vale, veivakatorocaketaki ni koro, vakatubuilavo, somate kei na so tale na itavi vakavanua. Ena 2024, a kerea na Yavusa Bativudi me railesuvi na veidinadinati, oka kina na kena laveti cake na isau kei na kena wasei vakadodonu na veivuke vei ira na lewe ni vanua. E dina ni vanua e tiko kina na benubenu e Naboro e qele voli vakadua ni matanitu, ia e nodra vanua vakavanua na Yavusa Bativudi. Sa vakadeitaka kina na Matanitu na bibi ni nodra vakila tale ga na lewe ni vanua na yaga ni kena vakayagataki na nodra vanua, ka sa vakayacori kina na veitalanoa kei na lewe ni vanua, na Matabose ni Veika Vakaitaukei kei na veitabana ni Matanitu e vauci kina.

Ni oti na veitalanoa kei na vakadidike me baleta na isau kei na yaga ni veidinadinati, a vakadonuya na Boseyaco na veidinadinati vou ena Julai 2026. Na ilavo ena wasei vakatautauvata ena 20 na pasede ena lima na tabana: vuli, vale ena koro, vakatubuilavo ni veivakatorocaketaki, veivakatorocaketaki ni koro, kei na somate kei na so tale na itavi vakoro.

Na veidinadinati vou ena vakayagataki me lima na yabaki, mai na 1 ni Julai 2024 ki na 30 ni June 2029, me salavata kei na gauna ni veidinadinati ni kena qaravi na benubenu e Naboro. E kena inaki me vakadeitaka na veiraurau ena nodra yaga na itaukei ni vanua, na qaravi vakavinaka ni nodra ilavo na dau saumi vakacavacava, kei na kena tomani vakadede na veiqaravi e Naboro.

Dodonu me tokoni na Bisinisi e Viti

Oira na ivakalesilesi ni Tabana ni Bisinisi kei ira na lewenivanua ena vuku ni kena mai vakacavari na vuli me baleta na cicivaki Bisinisi ena noda vanua.**Taba: Vakarautaki**

Esivia ni 1,000 na veisoqosoqo Cokovata era sa volayaca e Viti, ka rauta ni $132 na milioni na isau ni nodra iyau kece. Era rawata tale ga e rauta ni $2.5 na milioni na tubu ena dua na yabaki, ka vakaraitaka na nodra cau ena vakatorocaketaki ni bula vakailavo kei na veitikotiko.

Na veisoqosoqo cokovata e rawa kina vei ira na lewenivanua me ra kumuna vata na nodra iyau kei na nodra gugumatua, taukena vata na nodra bisinisi, ka cakacaka vata me rawati kina na ilavo me tokona na nodra bula. E bibi vakalevu na nodra itavi ena veikoro kei na veiyanuyanu, ni sa nodra madigi na lewenivanua me ra vakaitavi vakadodonu ena veika vakabisinisi.

E dei tiko na Matanitu ena kena tokoni kei na vakaukauwataki na veisoqosoqo cokovata me vaka e dua na sala bibi ni vakatorocaketaki ni bula vakailavo. Oqo e oka kina na veivakavulici, vakavinakataki ni veiliutaki kei na qaravi ni veisoqosoqo, kei na vakarautaki ni madigi me rawa ni ra vakarabailevutaka na nodra bisinisi.

Ena vakabibitaki tale ga na nodra vakarautaki na lewe ni veisoqosoqo ena kila kei na iwalewale e gadrevi me rawa ni qaravi vinaka ka tomani tiko na nodra bisinisi ena veigauna mai muri.

Ni sa sivia ni $132 na milioni na isau ni nodra iyau, era sa vakaraitaka tiko na veisoqosoqo cokovata na nodra rawa ni cau vakalevu ena vakatorocaketaki ni bula vakailavo ka vakadeitaka me yaco na kena yaga vei ira na lewenivanua ena veitikotiko.

@ V.Tikotani

Veisautaki ni davodavo ena veivalenibula

Sa tekivu vakayacora tiko na Tabacakacaka ni Bula kei na Veiqaravi Vakavuniwai e dua na parokaramu levu ni veisautaki ni idavodavo kei na iyaya vakavuniwai ena veivale ni bula e Viti. E okati ena parokaramu oqo na voli ni 1,502 na iyaya kei na iyaya ni veiqaravi vakavuniwai, ka rauta ni 400 na idavodavo vou e namaki me yaco mai ena imatai ni wasewase ni parokaramu.

Ena Wasewase na Ra, ena soli e 84 na idavodavo ki na Vale ni Bula e Nadi, 74 ki Sigatoka, 43 ki Rakiraki kei na 29 ki Tavua. Ena Wasewase e Loma, ena soli tale ga na idavodavo vou ki na CWM Hospital ena veitabana bibi, oka kina na nodra tabana na gone, na tabana ni vakasucu, nodra tabana na tina ni oti na vakasucu kei na Intensive Care Units.

Na Tamavua Twomey Hospital ena ciqoma e 39 na idavodavo me baleta na tabana ni mate ni kuli kei na tuberculosis, ka na vakarautaki tale ga na idavodavo livaliva vakatabakidua ki na Labasa Hospital me baleta na Coronary Care Unit kei na vanua ni veisele.

Sa vakadonui na konitaraki ni 779 na idavodavo raraba ni valenibula, ka na wasei kina e 338 ki na Wasewase e Loma, 312 ki na Wasewase na Ra, 117 ki na Wasewase na Tokalau kei na 12 ki na Wasewase na Vualiku. E okati tale ga ena iyaya sa vakadonui me voli na 75 na idavodavo ni gone, 40 me baleti ira na tauvimate ni vakasama, 23 na idavodavo ni tauvimate ni uto, 58 na idavodavo ni leqa tubukoso kei na 25 na qiqi ni nodra kau na tauvimate.

E kaya na Minisita ni Bula kei na Veiqaravi Vakavuniwai, Hon. Ratu Atonio Lalabalavu, ni na vakayacori vakawasewase na kena kau kei na kena veisoliyaki na iyaya ena loma ni tolu na yabaki, me rawa ni dikevi, vakarautaki ka qaravi vinaka na iyaya vakavuniwai.

Na parokaramu oqo e nakiti me vakavinakataka na nodra taqomaki kei na nodra qaravi na tauvimate, ka vakavinakataka tale ga na nodra taqomaki na vakailesilesi ni bula ena vanua ni cakacaka. Ena sega ni yalani wale ga ki na veivalenibula lelevu, ia ena yaco tale ga ki na veivale ni bula lalai kei na veivanua ni veiqaravi vakavuniwai ena veiyanuyanu kei na veivanua yawa e Viti.

@ V.Tikotani

email: news@govnet.gov.fj;
@FijiRepublic;
Fiji Government;
visit us @ www.fiji.gov.fj
phone: 3301806

Na veika bibi sa rawata na matanitu ena vula o okosita 2026

Na Jiameni ni kena railesuvi kei na Yavu ni Vakavulewa Mr Sevuloni Ratumaiyale, Marama na Radini Peresitedi Madam Emily Lalabalavu , Na Turaga na Peresitedi ni noda vanua Ratu Naiqama Lalabalavu kei na Turaga Paraiminisita Hon Sitiveni Rabuka kei ira na lewe ni Bose Lawa ena kena mai vakacavari na ripote ni yavu ni vakavulewa. **Taba: Katarina Naqarase**

Ena vula o Okosita, sa toso tiko na sasaga ni Matanitu me vakavinakataka na veiqaravi kei na bula ni lewenivanua ena veivanua e Viti. Ena parokaramu ni Connecting the Unconnected, sa semati rawa ki na internet e sivia na 8,200 na lewenivanua ena 90 na itikotiko e Lau, Lomaiviti, Namosi, Navosa kei Kadavu. Oqo e rauta ni 75 na pasede ni imatai ni wasewase ni parokaramu, ka sa tekivu tale ga na cakacaka ni ikarua ni wasewase, me yacova e 104 tale na vanua ka rawa ni yaga vei ira e rauta ni 23,816 na lewenivanua.

Sa toso tale ga na cakacaka ni Fiji Law Reform Commission ena kena dikevi ka vakavoutaki na lawa me ganita na gauna oqo. E vitu na veika lelevu ni veisau vakalawa sa dikevi tiko, oka kina na lawa kei na lawa lalai ni veilewai, lawa ni keli iyau bula mai na qele kei na vatu, veitaqomaki ena initaneti, tabana ni veitaqomaki, kei na lawa me baleta na volitaki kei na vakayagataki vakatawadodonu ni lewenivanua yadudua.

Sa dikevi tale tiko ga eso na lawa ni teitei ka so era tekivu mai na 1877, kei na Lawa ni Yaqona ni Vavalagi se Liquor Act 2006 kei na lawa lalai ni Yaqona ni Vavalagi se Liquor Regulations 2008. Ena vula o Okosita kei Seviteba, sa vakayacori tale ga na veitalanoa raraba me rawa ni ra vakaitavi na lewenivanua ena kena vakavoutaki na lawa.

Ena kena valuti na basulawa vakailavo, sa vakarau vinaka tiko o Viti ki na Mutual Evaluation ena Seviteba 2026, ka na dikevi kina na noda ivakarau ni valuti ni ilavo duka kei na vakailavotaki ni cakacaka ni dau vakaduidui le. Ena dua na kisi levu ni kena tauri vakalawa na iyau, e voleka ni $9 na milioni na kena isau, ka rauta ni $11 na milioni na isau ni iyau e vauci tiko ena veilewai ena gauna oqo.

Sa vakaukauwataki tale ga na noda veiwekani kei vuravura me rawa ni vakalevutaki na veitokonivakailavo kei na veivakatorocaketaki. Sa vakaukauwataki tale na veisemati kei Niusiladi, Malaysia kei na Republic of Korea, ka sa dolavi tale na Tabana ni Mata ni Matanitu o Viti e Kuala Lumpur. Na veitalanoa kei Malaysia kei Korea e oka kina na veitaqomaki ni kena vakarautaki na waiwai, maroroi ni waiwai, veivakacurumi ilavo, veivoli kei na veivuke ena misini vereverea eso vakalivaliva. Ena dua tale na itukutuku bibi, ena qarava o Viti na bose ni UNFCCC Pre-COP31 e Nadi, ka na kauti ira mai ki Pasifika na iliuliu kei ira na dau vakatulewa ena draki veisau.

Sa vakaraitaka tale ga o Ositerelia na nona na vakarautaka e FJ$23.5 na milioni ena ruku ni Vuvale Partnership me tokona na sasaga nei Viti ena valuti ni HIV. Na veivuke oqo ena tokona na kena tarovi na dewa ni HIV, nodra vakavulici na vakailesilesi ni bula, cakacaka ni veivakararamataki ena veitikotiko kei na kena vakarautaki na iyaya bibi ni veiqaravi. Ena veiyanuyanu e Lau, sa vakayagataki e rauta ni $661,213 ena 14 na cakacaka ni vale ni drodro ena loma ni yabaki vakailavo 2024–2025 kei 2025–2026, ka sa yaga ki na veitikotiko ena walu na yanuyanu.

Sa vakaliuci tale ga na nodra vakarautaki na itabagone ena veika vakatekinolaji. E lima na goneyalewa yabaki 15 ki na 17 mai na Girls in ICT Programme era a matataki Viti ena CyberWizards 2026 Boot Camp e Estonia, ka imatai ni gauna me vakaitavi kina o Viti ena parokaramu oqo. Ena gauna vata oqori, sa toso na veisau ni veiqaravi vakamatanitu ena tekinolaji, ka sa volai ka tuvai rawa e 788 na veiqaravi vakamatanitu, vakaukauwataki na Government Data Centre kei na veiqaravi ni veitaqomaki ni network ena 24 na aua ena dua na siga, ka sa tauyavutaki tale ga na National Computer Emergency Response Team (CERT) me vakaukauwataka na veitaqomaki ni noda ivakarau ni vakayagataki mona livaliva.

@ V.Tikotani

Gadreva na Tabacakacaka ni Ovisa na veivakabauti ni lewenivanua

Na Komisina ni Ovisa Rusiate Tudravu kei ira na ivakalesilesi ni Tabana ni Ovisa mai vanuatani ni oti na kena vakacavari na vuli mai na vanua levu o Merika.**Taba: Supplied**

E kaya na Komisina ni Ovisa Rusiate Tudravu ni dua na inaki ni nona veiliutaki oya me vakadabera donu tale na veiqaravi ni Tabacakacaka ni Ovisa.Sivia e lima na udolu na ovisa era veiqaravi ena Tabacakacaka ni Ovisa ena gauna qo, e vakaraitaka o Tudravu ni dua na iwase ni gone era gone tiko mai ena yabaki 2000 era curu ki na Tabana ni Ovisa ena gauna e veilecayaki tu kina na veiliutaki ena noda vanua.

E vakadeitaka o Tudravu ni sa vakalevutaki na vuli kei na kena kerei ki na matanitu me tosoi cake na kedra isau me veiraurau kei na isau ni bula ena gauna oqo.E vakabauta na Komisina ni Ovisa ni oya na gaunisala ena vinaka cake kina na nodra veiqaravi na ovisa.

Na itukutuku lasu edau totolo sara na kena dewa me vaka e vakaraitaka o Turaganiovisa Tudravu. E kaya o Tudravu ni levu ga na itukutuku lasu e baleta tiko na wainimate gaga ni veivakamatenitaki.E levu era vakalelewa, e kaya o Tudravu ni sa vakaraitaka sara tikoga oya na kedra roka dina.

“E levu era qai vakamacala tu mai eda sa kila vinaka tu na kedra itukutuku.

Eso era vosataka na Peresitedi, eso tale era vosataka na nona veiliutaki na iLiuliu ni matanitu.”E veivakananumi vei keda na lewenivanua, na iLiuliu ni Tabacakacaka ni Ovisa, ni dodonu meda dau vakadeitaka na itukutuku ni bera ni da qai vosa kina.

Taumada na vakavinavinaka vei ira na turaganikoro ena koro mai na veiyanuyanu, ni sa tukutuku ki na Tabana ni Ovisa ena kena sa laurai tiko na ioloolo ni waigaga ni veivakamatenitaki ena matasawa ni veiyanuyanu eso.Ena gauna e tarogi kina na Komisina ni Ovisa, se evei na vanua ena tu kina na nona ituvatuva me tagavi kina na waigaga ni veivakamatenitaki, e veivakadeitaki ni sa vakayacori tiko na veivakararamataki ena veikoro ena gaunisala me muri me tarovi kina na waigaga.

E kaya o Tudravu, ni a gole ki na bose ni United Nations Commissioner ‘s meeting, mai New York ena vanua levu o Amerika. E tomani ni bose levu oqo e dau vakayacori ena veiya rua na yabaki, ka ra tiko kina e 22 na matanitu ena Pasivika era lewe ni Matabose oqo, ka ra tiki ni cakacaka ni veisaututaki ena veiyasai vuravura.

E kaya o Tudravu, ni dua na tikina e veitalanoataki vakalevu oya na basu lawa esa yaco vakawasoma tu e vuravura ena gauna oqo.Esa kau cake talega edua na vakatutu ki na Matabose oqo, ke rawa ni sa dua na koronivuli ni UN e Viti, mera dau vakarautaki kina na Ovisa era laki veiqaravi ena cakacaka ni tiko veisaututaki.

E kaya o Tudravu ni na viavia tautauvata toka kei na koronivuli ni UN ka ra dau vakarautaki kina na lewe ni Mataivalu me vaka ka tiko mai Nadi.E kaya o Tudravu ni sa veibolei tiko vei ira na vo ni turaganiovisa kei na maramani ovisa, mera gole, ka laki vuli, ka rawa ni ra kauta lesu mai na veika era kila, ka rawa ni mai vakayagataki me vakavinakataki kina na veiqaravi ena noda vanua.

E kuria ni sa dua na tikina e dau vakabibitaki ena vuli oqo, oya na vakavinakataki ni veisemati ni matanitu kei ira na lewenivanua, ka kena dau kina na Tabana ni Ovisa ena noda vanua.Sa ra gole sara kina e vica na Turaganiovisa mera laki tiko ena vuli qo ki na Australian Federal Police, mai Brisbane ka sa vakarautaki tiko kina na vuli ni Veisaututaki ni vuravura na UN Peacekeeping.

E Kaya o Tudravu ni ka e kalougata kina ni ra kena qasenivuli tikoga e vica na Turaganiovisa ena noda vanua ka sa tu rawa vei ira na kena ivola mai na Matabose Levu kei Vuravura.Sa koto talega na ituvatuva me sa na dua ga na ilakolako ni Ovisa ena Pasivika ki na cakacaka ni tiko veisautaki, dina ga ni sa vakaitavi rawa tiko na Tabana ni Ovisa e Viti.

E vakadeitaka na Komisina ni Ovisa ni sa vakasakiti sara vakalevu na veiqaravi ni Tabacakacaka ni Ovisa ena cakacaka ni veisautaki ki na veiyasai vuravura.

@W.Butabua

Ni nanuma dei na Vuli

E vakaciriloloma na domodra na gone mai veivalenilotu ena sere ni lotu era lagata ena gauna era laki veisiko kina ena tikotiko e Naiqasiqasi ena kena laki vakadinadinataki tikoga na veiqaravi e dau vakayacori kina.

Era luluvu na Turaga na Peresitedi Ratu Naiqama Lalabalavu ena veika e cavuti ena veisere ra lagata na gone ka kauta lesu na vakanananu ena veika e lako curumi mai ena veigauna sa sivi na kena sagaina vuli , na cakacaka ka vaka kina na kena mai cabeti na tutu cecere ni veiliutaki.

E na nodra mala ni vosa era veivakadeitaki kina nisa dodonu meda qacoya na vuli levu a veika e sa rogo tu ena gauna nikua na basulawa, na kena vakayagataki vakaaivia na waigaga ka vaka ki na na kena sa tubu vakasivia na iwiliwili ni lewenivanua se na itabagone ena mate oqo na HIV AIDS.

"Ni nanuma na nomuni bula ragone, ni kakua ni vakawaletaka na mataniciva e tiko vei kemuni, ni nanuma na nomuni vanua, na mataqali , na yavusa vakauasivi ni nanumi Tata kei Nana"

"Na nomuni vanua era gadrevi kemuni moni na dua na dau veiliiutaki vinaka ena nomuni veidelaniyavu, ni vuli sara vakaukauwa mena rawati e dua na cakacaka vinaka ka vaka kina na Bula Sautu.

Era tiki ni veisiko kei na Lagalasere na koronivuli na William Cross College e Makoi, Adi Maopa Secondary School e Vanuabalavu, Niusawa Methodist School Taveuni, Navatu Secondary School e Cakaudrove, na Suva Central Seventh Day Adventist, Coronation Church Choir e Lautoka, Yako Sunday School e Nadroga ka vaka kina na Tabacakacaka o Tabanivono e Nadroga.

@K.Naqarase

Oira na gonevuli yabaki 19 ni Navatu Secondary School mai Cakaudrove ena nodra laki sarava ka vakadinadinataka na veika e dau vakayacori ena tikotiko ni Peresitedi ni noda vanua. **Taba: Katarina Naqarase.**

Oira na gonevuli ni Niusawa Secondary School mai Taveuni ena vuku ni sararasara ena nodra itikotiko na Peresitedi ni noda vanua. **Taba: Katarina Naqarase**

Rau na goneyalewa mai na koronivuli na Suva Central Seventh Day Adventist erau lewena talega main a igolegole ni koronivuli ena vuku ni sarasara e State House. **Taba Katarina Naqarase.**

Na gonevuli na Adi Maopa Secondary main a Yanuyanu o Vanuabalavu kara mai vakataitavi ena Kula Dance Film Awards. **Taba: Katarina Naqarase.**

Na Matawilivola ni Sigatabu main a valenilotu e Yako mai Nadroga ena vuku ni vesiko volia kei na lagalagasere. **Taba: Katarina Naqarase**

Me vakalailaitaki na curu e loma

"Na kena vakalailaitaki ni iwiliwili ni iTaukei era curuma na vanua ni veivakadodonutaki e gadrevi kina na Duavata ni Matanitu ka vaka kina na lewenivanua ena noda itikotiko ".

Na itukutuku era vakaraitaka ena Bose Lawa na Minisita ni Veika Vakaitaukei Hon Ifereimi Vasu ena kena mai vakatarogis se cava sa itutuvatuva ni Matanitu ena kena sagai me vakalailaitaki na nodra okati ena vanua ni veivakadodonutaki na noda gone iTaukei.

"Na Tabana ni Veitarogivanua Butu Qele Wai Kei na IQoliqoli ea tuvana tiko e rua na tuvatuva sai koya na kena biu mai na porokaramu ni Sausauvou kei na Sausauvaki mena solia eso na vakasama ni veiliutaki vinaka vei ira na veiliutaki".

E dua na kena I vakaraitaki sai koya na Solesolevaki ni Veitaqomaki mai na Yanuyanu o Kadavu ka veitokoni kina na Valenivolavola ni Yasana o Kadavu, Tabacakacaka ni Ovisa, UNDP ka vaka kina na veitabana tale eso ni matanitu.

E tiko talega eso na porokaramu esa vakarautaki tiko mena dau veivuke vei ira na iTaukei me raw anira vakuwai ira mai ena kena basuki na lawa , na kena vakayagataki na waigaga ni veivaka mataneitaki.

- iTaukei Wealth Fund
- iTaukei Development Fund Facility
- iTaukei Trust Fund
- Vanua Finance
- Marama Finance

E tiko tale eso na ituvatuva ka vakatokai tiko na Urban Unit ka vakaraitaka na iTaukei Affairs Board ena kena sagai mera vukei itaukei era vakaitikotiko ena veivanua me vaka taki Jittu kei Wailea mera na vakararamataki ena vei vuke so ka vaka kina na veivakatoroicaketaki.

@K.Naqarase

Na gonevuli ena koronivuli ni veivakarautaki mai Nadave ka sa gadreva tiko vakalevu na Matanitu na nodra rawaka na iTabagone ena veitabana duidui ni veiqaravi mena rawa ni vakalailaitaki na nodra coriti ena lawa. **Taba: Supplied.**

Meda Kilai Keda Vakataki Keda

Kaya na Minisita ni Vuli, Aseri Radrodro, ni sa vakadonui ena Valeniboselawa na Pasivika Community University.

Ena nona vosa tiko ena Voqa ni Davui ni Tabana ni Tukutuku ni noda matanitu, e vakaraitaka ni sagai tikoga me vakadeitaki na noda kilai keda, me vaka ni sa koto na kauwai me baleti ira na luveda vakabibi na noda vosa.

E vakadeitaka o Minisita Radrodro ni sa vakarawarawataki tikoga na nodra tosoya na nodra vuli na luveda, me vaka na koronivuli ni lotu ena CMF, kei na koronivuli ni lotu i Kavitu.

Na Pasifika Community University, esa umani tiko e loma na Pacific Theological College, University of the South Pacific, Fiji National University, CMF kei na SDA.

E kaya o Radrodro, ni sa tiko na lesoni, me vakavulici vei ira na gone, na tarovi ni dewa ni mate me vaka na HIV/AIDS, me vaka ni sa tubu tiko vakatotolo na kisi vou ni mate oqo.

E tomani ni sa vakarautaki tale tikoga na lesoni ni kena vulici na maroroi kei na vakatubuilavo ilavo, ka vakakina na vuli teitei.

Qo e tiki tikoga ni kena sagai me laveti cake na vuli ena noda vanua me vaka sa vakaraitaka tiko o Minisita Radrodro.E vakadeitaka talega na Minisita ni Vuli ni kumuni ilavo, e dodonu me veivakadonuya mai na Tabana ni Vuli.

E kaya ni sega ni dodonu me vakaukauwataki vei ira na gone. Ia, e vakayacori ga na kumuni ilavo me vukea ga veika e gadrevi me na vakayacori e koronivuli.

E vakamatatataka na Minisita ni Vuli, ni se vakarautaka tikoga na matanitu na vuli sega ni saumi ka vakacala kina na itukutuku sa rogo tiko, me baleta na kumuni ilavo e qaravi, me vaka ni sa sega ni sauma na matanitu.

E vakaraitaka talega o Minisita Radrodro ni sa na vakavulici tiko na vosa vaka Jaina, Varanise, kei na vica na tale na vosa, me vakarawarawataka na nodra veivosaki na gone ke ra mani gole ki na veimatanitu oqo mera laki vakuria na nodra vuli torocake.

Na Minisita ni Vuli Hon Aseri Radrodro , kei na Pro Chancellor ni Pacific Theological College Dr Akanisi Kedrayate ni oti na kena mai pasitaki ena Valeniboselawa na Pasivika Community University**. Taba: Vakarautaki.**

E kaya o Radrodro ni so vei ira na gone era dau laki suka lesu mai, baleta sara ga ni dredre na nodra vosa ena matanitu era lai vuli kina.

E vakadeitaka na Minisita ni Vuli, ni sa vakadonui oti talega na lawa ni Vuli, ka dua na tikina e vakabibitaki, ni sa koto kina na kauwai, vei ira na gone,

E kaya o Radrodro ni kevaka esa sega ni basika yani e koronivuli, edua na gone, ka seg ani dua na kena itukutuku matata, esa na nona itavi o Qasenivuli me na veitaratara vei rau na itubutubu ni gone se cava na vuna e sega ni lai vuli yani kina.

E kuria ni rau na tarogi na itubutubu, ke sega ni laki vuli na gone.

@ W.Butabua

email: news@govnet.gov.fj;
@FijiRepublic;
Fiji Government;
visit us @ www.fiji.gov.fj
phone: 3301806

Rawa ni Veisau tale na Kava Bill

Vei ira e vuqa na vuvale e Viti, na yaqona e sega walega ni dua na itei. E ivurevure ni bula, e vukea na kena vakani na vuvale, na nodra vuli na gone, ka vakarautaka na ilavo vei ira na dautei yaqona kei na veitikotiko vakoro era vakararavi ena i tei oqo.

Sa vakadeitaka na Turaga Paraiminisita, Hon. Sitiveni Rabuka, vei ira na dautei yaqona, na nodra vuvale kei na veitikotiko era vakararavi ena yaqona, ni Lawa Vakatututaki ni Yaqona se Kava Bill 2026 e se dua tiko ga na lawa vakatututaki ka se bera ni vakdeitaki me lawa. Ena soli tale na gauna vei ira na lewenivanua mera vakaraitaka kina na nodra nanuma ni bera ni vakatulewataka na Palimedi.

Ena nona sauma na lomaleqa e vakaraitaki tiko me baleta eso na ka e tiko ena Lawa Vakatututaki qo, me vaka na kena volai na yaca se rejisita kei na veika me baleta na itotogi, e kaya na Paraiminisita ni sa levu na veitalanoa e vakayacori tiko kina.

"Sa levu na ka e tukuni me baleta na kena rejisitataki kei na itotogi e tiko ena Kava Bill 2026. Eso era kaya ni sa sega ni kauwaitaki ira tiko na lewenivanua na Coalition Government. Au via vakamatatataka na tikina oqo," e kaya na Paraiminisita.

E vakamacalataka na Turaga na Paraiminisita ni na soli na Bill ki na Komiti ni Palimedi e qarava na tikina oqo, ka na qai gole yani na Komiti me rogoca tale na nodra nanuma na lewenivanua. Oqo ena dua tale na gauna vei ira na dautei yaqona, ira na dauvolivolitaka, kei ira kece era vakararavi ena cakacaka ni yaqona mera tukuna kina na nodra nanuma kei na veika era leqataka me baleta na nodra bula kei na nodra ivurevure ni ilavo.

"Ena soli tale na gauna vei ira na lewenivanua mera vakaraitaka na nodra nanuma me baleta na lawa vakatututaki, ni na gole yani na Komiti ni Palimedi me rogoca tale na domomuni me baleta na lawa vakaturi qo ena kena ituvaki vakavola e se tiko kina," e kaya na Paraiminisita.

E rawa talega ni dikeva na Komiti ni Palimedi na veika era vakamacalataka na lewenivanua ena gauna ni veitalanoa, ka vakatututaka na veisau e gadrevi ni bera ni toso na lawa vakatutu qo ena kena vo ni veitarataravi e Palimedi.

E vakauqeti ira na dautei yaqona kei ira kece na vakararavi ena tabana oqo, vakabibi ena veitikotiko vakavanua, mera vakayagataka na gauna ni veitalanoa qo, me rogoci na nodra vakatutu. "Ni sa nomuni Palimedi. Na ivakarau ni bula galala ni veiliutaki e gadreva meda veitalanoa kei ira na lewenivanua, ka me qai vakalawataki ga na veika era vinakata e lewe levu na lewenivanua me liutaka na tabana bibi oqo," e kaya na Paraiminisita.

Rau laveta edua na waka salusalu na cauravou ena dua na soqo ni veiqaravi vakavanua ka dau vakayagataki kina na yaqona mamaca.

E vakabibitaka na Turaga na Paraiminisita ni nodra rogoci na lewenivanua e tiki bibi ni kena buli na lawa, vakabibi ni lawa e rawa ni tara na dua na tabana e vakararavi kina na nodra ilavo kei na nodra bula e vuqa na vuvale e Viti.

Vei ira na dautei yaqona kei ira kece era vakararavi ena yaqona me nodra ivurevure ni bula, e matata na itukutuku: na Kava Bill 2026 e se bera ni lawa, e se bera ni cava na kena veitalanoa, ka se tiko na gauna mera vakaraitaka kina na nodra nanuma kei na veika era sotava ena nodra bula, me rawa ni vakasamataki ena kena vakacavari na lawa.

Yabaki 70 na Adi Senitoa

O Ruci Koroi na goneyalewa ka nona na isala ni Adi Senitoa ni 1963 kei na vica tale na goneyalewa era veisisivi vata ena yabaki oya. E taba tale toka ga oqori o Eta Uluvula na goneyalewa ka Adi Senitoa ena 1962. **Taba: National Archives.**

Adi Senitoa ni 1958 o Ms Mary Ah Koya. **Taba: National Archives.**

O Filimaina Koto isevu ni goneyalewa iTaukei me tokara na isala ni Adi Senitoa ena 1957.**Taba: National**

Adi Senitoa Railesuvi na gauna ni Adi Senitoa edua na soqo ni marau kei na nodra vakatovotovo na marama ena nodra sauni ira vinaka ka ra tutaka na bula sautu,

Na qiqi ulutaki ka vodo mai kina na Ranadi ni Morris Hedstrom ena 1966. **Taba: National Archives.**

Mrs Michelle Singh ena kena mai daramaki na isala ni Adi Senitoa ena 1975. **Taba: National Archives.**

email: news@govnet.gov.fj;
@FijiRepublic;
Fiji Government;
visit us @ www.fiji.gov.fj
phone: 3301806

NA IVOLA DUSIDUSI - Na Vuli ni Veiliutaki Vinaka Ki na Sauvaki ni Vanua

Na Minisita ni Veika Vakaitaukei Hon Ifereimi Vasu ena kena soli na ivola dusidusi ni Veiliutaki Vinaka Kina Sauvaki ni Vanua. **Taba: TAB.**

Avakayacori ena yanuyanu o Viwa ena siga Vakaraubuka, 14 ni Okosita 2026, na soqo bibi ni kena vakatabui ka ciqomi na ivola dusidusi "Na Vuli ni Veiliutaki Vinaka Kina Sauvaki ni Vanua."

E ciqoma na ivola oqo na Minisita ni Veikavakaitaukei o Hon. Ifereimi Vasu, mai na liga ni Vanua o Nayaumunu, ni oti na kena vakatabui ka vakalougatataki ena lotu ena yanuyanu o Viwa. A qarava na lotu oqo o na iTalatala Qase ni Wasewase o Bau na iTalatala Joji Rinakama.

Ena nodra vosa, e vakabibitaka o Talatala Rinakama na bibi ni Kalou ena veika kece eda cakava, ka vakaraitaka ni kevaka e yali na Kalou mai na noda sasaga, ena maumau na noda cakacaka kei na noda sasaga na tamata.

Na vakabauta oqo e sega ni ka vou vei ira na lewe ni Vanua o Viwa. E sa dau vakadinadinataki ena italanoa ni yanuyanu oqo mai na gauna a cakacaka voli kina e Viwa o Talatala Jone Oniti (John Hunt), ka yacova sara mai na gauna oqo.

E dua na ivakaraitaki e dau talanoataki ena bula ni yanuyanu o Viwa na kena ivurevure ni wai e yavutaki ena wai ni uca. Ena gauna e via maca kina na kena taqe, era dau gole na lewe ni vanua ena masumasu, ka dau muri tale mai na uca me vakatawani tale kina na wai.

E sega ni vakaiyalayala ga na veivakalougatataki oqo ena wai. E katoa tale ga na iqoliqoli, ka vuavuai vinaka na vuata kei na vuaniqele, ka vakaraitaka na nodra raica na lewe ni vanua na liga ni Kalou ena veika bula e vakarautaki vei ira.

Na italanoa ni yanuyanu o Viwa e vakaraitaka na veiwekani e tu ena kedrau maliwa na vakabauta, vanua kei na bula ni tamata. Oqo tale ga na yavu e vakabibitaki ena ivola "Na Vuli ni Veiliutaki Vinaka Ki na Sauvaki ni Vanua" - ni sa na rawa ni vuavuai vinaka na noda sasaga ena kena semati vata na Vanua, Lotu kei na Matanitu.

Na ivola oqo e vakarautaki me dua na ivurevure ni vuli kei na veituberi ena Sauvaki ni Vanua e Viti, me vukea na noda kila na ibalebale dina ni vakarau vakavanua, na kena bibi ena bula ni kawa iTaukei, kei na kena maroroi na vanua kei na noda itovo me baleta na kawa era na muri mai.

Na italanoa ni yanuyanu o Viwa e sega wale ga ni italanoa ni vanua; e italanoa ni vakabauta, na bula, kei na veivakabauti ni tamata kei na Kalou.

Vukei ni oti e 20 na yabaki

Na lewenikoro ena koro vakaturaga o Nauluvatu, Waidina e Naitasiri na nodra marautaka na kena dolavi na wainigunu savasava. **Taba: MPWST.**

Esivia ni 20 na yabaki na nodra dau takosova e dua na uciwai lailai na lewe ni koro o Vuniivisavu, ena tikina o Lovoni e Ovalau, me ra yaco kina ki na loma ni koro, koronivuli kei na nodra veivale. Vei ira e sivia ni 140 na lewenivanua mai na 30 vakacaca na matavuvale, sa tiki tu ni nodra bula e veisiga na takosovi ni uciwai, ia e dau dredre ka rerevaki vakalevu ena gauna ni tau bi ni uca.

Na leqa oqo, ka sa dede na nodra sotava tiko na lewenivanua, sa mai wali ena kena sa mai vakacavari ka dolavi talega na gaunisala , me vakarawarawataka na veitosoyaki . Ena yaga vakalevu vei ira na gone lalai, qase, kei ira na vakaleqai tu na tuvaki ni yagodra , kei ira era gadreva na veivuke vakatabakidua.

Na veivuke oqo e vakailavotaki ena ruku ni porokaramu na Community Access Roads, Footpaths and Footbridges (CARFF) Programme ni Tabacakacaka ni Veivakatorocaketaki ena Taudaku ni Koro Lelevu kei na Yatu Yanuyanu ka tiko na kena isau vakailavo ena $25,000.

Na sala ni takoso vou ena veivuke vakalevu ena gauna ni tau bi ni uca, ni dau tubu na wai ka dredre kina na takosovi ni uciwai. Ena rawa tale ga kina vei ira na matavuvale me ra veilakoyaki vakavinaka mai na nodra veivale ki na koronivuli kei na loma ni koro, ka sega ni gadrevi tale me ra lako e loma ni uciwai.

Na sala ni takoso vou a dolava vakamatanitu na Minisita ni Veivakatorocaketaki ni Veivanua Vakakoro kei na Veiyanuyanu kei na Lewai ni Leqa Tubukoso, Hon. Mosese Bulitavu. Vei ira na lewe i Vuniivisavu, na cakacaka oqo sa mai tinia e dua na leqa ni veilakoyaki era sotava voli mai ena sivia ni rua na yabaki tini, ka sa vakarautaka vei ira e dua na sala e taqomaki cake ka na vakarawarawataka na nodra bula e veisiga.

Na itatakoso vou ena lomanikoro o Vuniivisavu e Lovoni Ovalau ni oti na nodra mai vukea ni oti e 20 na yabaki ka mai dolava na Minisita ni Veivakatoroicaketaki ena Taudaku ni Koro Lelevu kei na Veiyanuyanu Hon Mosese Bulitavu. **Taba: MRMD**

Vakadrodroi na wainigunu savasava ki na koro o Nauluvatu, Nawaidina

Sivia e 300 na lewenikoro mai Nauluvatu, ena Tikina o Nawaidina ena loma ni Yasana o Naitasiri, esa vakadrodroi na medra wainigunu savasava.E veivuke kina na matanitu, ka solia e $212 na udolu na dola na isau ni kena cakacakataki na wai.

E kaya o Pita Vakaravia na iLiuliu ni Komiti ni Veivakatoroicaketaki ni koro o Nauluvata, ni ra cau ga na lewenikoro ena nodra qaravi na tamata cakacaka ni Tabana ni Wai. E kaya o Vakaravia ni rua tiko na nodratou ivakaso ni wai, vakadrodroi wai mai na vakaso ni wai ki na taqe ni wai levu ni bera ni vakadewa ki na tolu tale na taqe ni wai lalai, sa qai vakadrodroi ki na paipo.

E kaya talega ni vica na vale ratou na vakayagataka ga e dua na paipo ni wainigunu savasava ka sa boro karakarawa tiko me kena ivakatakilakila, ke dua e vulagi yani ena koro oya.Ia, na ikarua ni vakaso ni wai e vagolei ki na taqe ni wai ni bera ni qai vakadrodroi ki na veivale yadudua, e kaya o Vakaravia ni wai oya e vakayagataki ga ena vakasaqa se sisili.

E vakadeitaka na iLiuliu ni Komiti ni Veivakatoroicaketaki ni koro oya ni sa oti e vica na yabaki na kena kerei tiko na veivuke ni bera ni qai mai vakavotukanataki ena yabaki qo.E vakamatatataka ni nodra cakacaka vata na lewe ni koro kei ira na vakalesilesi mai na tabana ni Wai e lai vakavotukanataki kina na nodra tatadra.

A laki vakaitavi na Minisita ni Cakacaka, Draki kei na Veilakoyaki, Ro Filipe Tuisawau ena dola ni wainigunu savasava ena vula o Okosita.

@W.Butabua.

Sa na veivuke vakalevu na Vatuvodo Taxi Base

Na kena mai dolavi na Taxi Base e Waidina e Naitasiri mai vua na Minisita ni

Vola ko Watisoni Butabua

Ekaya o Pita Vakaravia na iLiuliu ni Komiti ni Veivakatoroicaketaki ni koro o Nauluvata, ena Tikina o Nawaidina, ena loma ni Yasana o Naitasiri ni taxi base esa na veivuke vakalevu, ena veivakaleleci ka vaka kina ni sa na ivurevure ni ilavo ena veisiga, ka sa ivurevure talega ni cakacaka.

E vakamatatataka o Vakaravia ni sa veivakadeitaki mai na Matabose ni Veilakoyaki ni sa na solia e 10 na naba pelati nii taxi ni oti na kena veitalanoataki.

E vakadeitaka ni vakacala na vakasama ni noda bisinisi na iTaukei e dau duri ga me davo.E kuria ni levu na lewe ni koro era sega ni vakabauta ni na duri edua na taxi base, dina ga ni sa tiko na nodratou keria, ka vaka kina na kena sa cici tiko na basi.

E kaya na iLiuliu ni Komiti ni Veivakatoroicaketaki ni na soli na naba ni taxi vei ira na sa vaka motoka rawa tiko.Ena gauna e tarogi kina se cava na vuna e sega ni volia kina na koro e vica na taxi, e kaya o Vakaravia ni na soli taumada na naba ni taxi vei ira na lewe ni koro.

E tomana ni sa na dua sara na veivuke levu ena nodra vakaleleci na lewenivanua ena vanua o Waimaro.Na taxi base esa dabe toka ena tai kadua ni uciwai na Waidina, na ilelele ki na koro o Nauluvatu.

Namaki me na tekivu na taxi base ena 10 na taxi.

@W.Butabua.

Vukelulu 9 ni Seviteba, 2026 | 8 Drauniveva | Issue 8 Vol 17 | www.fiji.gov.fj

Voda VITI

Rarawa na Veitaratara

Paraiminisita Rabuka kei na Liuliu ni Telecommunication Authority of Fiji, David Eyre rau veitalanoa tiko kei ira na lewenivanua ena taudaku kei Suva, ka ra sa sema mai ena sala ni veitaratara kei na vakauitukutuku vou ena monalivaliva ka vakarurugi ena satelliten link ni Starlink, ka dua na kabani ka liutaka na kena semati na veiqaravi vou oqo.

Vei ira na vuvale era vakaitikotiko ena taudaku ni koro lelevu kei na veiyanuyanu yawa e Viti, e sega ni dodonu me tarova na yawa ni vanua na nona rawa ni vuli e dua na gone, se na nona rawa ni kunea na dauteitei e dua na makete vou, na nodra rawata na vuvale na veiqaravi bibi, se na kena yaco totolo yani na itukutuku ni vakacaca ni draki ki na dua na itikotiko.

Oqo na itukutuku bibi e vakaraitaka na Turaga Paraiminisita, Hon. Sitiveni Rabuka, ena nona tavoca na National Universal Service Scheme ena ulutaga "Beyond Connected" e Suva. E vakadeitaka tale kina na Matanitu na nona sasaga me yacova na veivakatoroicaketaki na lewenivanua kece e Viti, se vanua cava ga era vakaitikotiko kina.

E kaya na Turaga Paraiminisita ni veitaratara e sega walega ni baleta na kena yaco yani na sikinala ni talevoni se na internet.

"E baleta na kena soli vei ira na lewenivanua kece e Viti — se vanua cava ga era tiko kina — na galala mera vuli, rawata na veiqaravi, tara cake na nodra ivurevure ni bula, ka vakaitavi ena veika e baleta na noda veisiga ni mataka," e kaya na Turaga Paraiminisita.

Ena Universal Service Scheme, sa tiko oqo e 114 na vanua era sa cakacaka tiko ena ono na yasana, ka ra sa semati kina e sivia na 2,557 na vuvale, ka sa rawa kina vei ira e sivia na 11,000 na lewenivanua mera vakayagataka na veiqaravi vakalivaliva kei na veituvatuva vou tale eso.

Vei ira na veitikotiko era sa dede na nodra sotava tiko na dredre ni yawa ni vanua kei na dredre ni veitosoyaki, na veitaratara oqo ena rawa ni veisautaka na nodra bula ena veisiga.

Ena vakarawarawataka na vuli ena internet, na veiqaravi vakavuniwai e yawa, na veiqaravi ni Matanitu, na baqe kei na sausaumi vakalivaliva, kei na kena ciqomi totolo na itukutuku ni leqa tubukoso. Ena dolava talega na sala vei ira na dauteitei, gonedau, matai kei na bisinisi lalai mera kunea na makete vou me volitaki kina na nodra ivoli.

E kaya na Turaga Paraiminisita ni levu sara na ka era rawa ni cakava na veitikotiko vakoro, na yanuyanu kei na veivanua yawa me tokona na vakatoroicaketaki nei Viti. Sa itavi gona ni Matanitu me raica me kua ni tarova na nodra rawata na veituvatuva oqo na yawa ni vanua, na dredre ni vanua se na nodra tu vakayawa mai na veiqaravi.

Na sasaga ni Matanitu ena sega ni mai cava ga ena kena semati na veitikotiko. E vakabibitaka na Turaga Paraiminisita ni veiqaravi e dodonu me rawarawa na kena isau, nuitaki ka taqomaki, ka mera kila talega na lewenivanua na sala vinaka kei na sala taqomaki mera vakayagataka kina na misini vereverea eso vakalivaliva. Oqo e okati kina na nodra tokoni na marama, itabagone, qase, o ira na vakaleqai tu na ituvaki ni yagodra, na bisinisi lalai kei ira na iliuliu ni veitikotiko mera vakaitavi vakavinaka ena vuravura vakalivaliva.

E bibi vakalevu talega na veitaratara ena gauna ni leqa tubukoso. Vei ira na tiko ena yanuyanu yawa kei na veivanua vakoro era dau sotava na cagilaba kei na veimataqali leqa tubukoso, na veiqaravi ni veitaratara e nuitaki ena rawa ni vakau totolo yani kina na ivakasala ni draki kei na itukutuku ni tataqomaki. Ena tomana na Matanitu na kena vakaukauwataki na biaulivaliva, na kena vakarautaki na veika e rawa ni veivuke ke mani yaco na leqa kei na veitaratara ena gauna ni leqa tubukoso, me rawa kina ni vakavakarau, taqomaki ka vakalesui totolo na nodra bula na veitikotiko ni oti na leqa.

Sa laurai talega na kena vakayagataki vakalevu na veiqaravi oqo, ni rauta ni 57 terabytes na data a vakayagataki ena vula o Julai, ka yacova na 96 na pasede na gauna e cakacaka vinaka tiko kina na kena veiqaravi. E vakaraitaka oqo na kena bibi tiko ni bula e veisiga kei na cakacaka vakailavo na veitaratara. Ena tomana na Matanitu kei ira na nona itokani na kena vakavinakataki na veiqaravi, kena maroroi na iyaya kei na kena wali vakatotolo na leqa, me rawa ni ra vakararavi kina na veitikotiko ena veigauna.

Ka bibi, e se bera ni cava na cakacaka oqo. Ena ikarua ni wasewase, ena vakatetei na veiqaravi ki na 104 tale na vanua era se sega ni semati tiko, ka sa dikevi tale tiko e 311 na veitikotiko me rawa ni okati ena veivakatoroicaketaki ena gauna ni mataka.

E kaya na Turaga Paraiminisita ni kena rawati na inaki ni parokaramu oqo ena sega ni vakarautaki walega ena iwiliwili ni duru se iyaya ni veitaratara e tara, ia ena veisau e kauta mai ki na nodra bula na lewenivanua.

"Na vakatorocaketaki e dodonu me vakavinakataka na nodra bula na noda lewenivanua. Na veivakatoroicaketaki e semata na veitikotiko, ia na madigi, na nodra vakaukauwataki na lewenivanua kei na veika era rawa ni rawata, oqori na ivakaraitaki dina ni toso," e kaya na Turaga Paraiminisita.

Ena "Beyond Connected", sa sasaga tiko na Matanitu me tara e dua na Viti me kua kina ni guilecavi na vanua e bula kina e dua — se tiko ena tauni, se ena dua na koro e loma ni vanua, se ena dua na yanuyanu yawa — na kena rawa ni yaco yani na tuvatuva qo me vakavinakataka kina na nona bula, nona vuvale kei na nona itikotiko.

@V.Tikotani